

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-789.32-055.2(497.4)(091)

Prejeto: 12. 10. 2017

Srednja Evropa v malem – redovnice v samostanih klaris na Kranjskem**

DAMJAN HANČIČ

dr., znanstveni sodelavec

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: damjan.hancic@scnr.si

Izvleček

Težišče članka je na geografskem izvoru redovnic, ki so delovale v treh samostanih klaris na nekdanjem Kranjskem: Mekinje, Škofja Loka in Ljubljana. V teh samostanih niso živele samo redovnice z »domače dežele« Kranjske, ampak tudi »prišlekinje« iz sosednjih in nekoliko bolj oddaljenih dežel srednje Evrope. Tako niso bile v samostanih samo Kranjice, ampak tudi Štajerke, Tirolke, Goričanke, Korošice, Hrvatice in celo Bavarke in Čehinje. Prispevek teh »prišlekinj« je bil tako v svetnem kot duhovnem življenju kranjskih klariških samostanov, zlasti v 17. in 18. stoletju, kar občuten in vsestranski.

Abstract

CENTRAL EUROPE MINOR – NUNS AT THE MONASTERIES OF POOR
CLARES IN CARNIOLA

The article focuses on the geographical origin of nuns who were active in three Poor Clare monasteries in the former Carniola: Mekinje, Škofja Loka, and Ljubljana. These monasteries housed nuns from Carniola as well as newcomers from neighbouring lands or more faraway lands of central Europe. Among them were nuns from Carniola, Styria, Tyrol, Gorizia, Carinthia, Croatia, even Bavaria and Czech lands. These newcomers contributed very significantly and versatilely to the secular as well as the spiritual life of Poor Clare monasteries in Carniola, especially in the 17th and 18th centuries.

Ključne besede:

klarise,
redovnice,
Kranjska,
samostani,
kulturni vpliv

Key-words:

Poor Clares,
nuns, Carniola,
monasteries,
cultural influence

Klarise v Mekinjah

Mekinjski samostan je bil podobno kot samostan dominikank v Velesovem primarno namenjen plemiškim dekletom. To se je kazalo že tudi v samem poimenovanju tega samostana, ki je bilo »*adeliche Stifft*«, v nasprotju s škofje-loškim in ljubljanskim klariškim samostanom, ki so ju označevali s »*Closter*«.

V začetku delovanja, to je v prvi polovici 14. stol., so v mekinjski samostan večinoma stopale vzhodnogorenske plemkinje iz gradov: Blagovica, Brnik, Črnelo, Gallenberg, Kolovec, Kukenberk, Limberk, Mengeš, Polhov Gradec, Pšata, Vranja Peč in iz družine kamniških Stupplov. S Spodnje Štajerske in Koroške pa grofice Celjske, plemkinje s Hanaua, iz Vitanja (Lindeker), Moosshaima, iz Mozirja, Turna pri Velenju in rodbin Hebenstreit in Paradeiser. V primerjavi z velesovskim samostanom dominikank, so bile v tem obdobju v Mekinjah že tudi predstavnice mestnega plemstva oziroma najvišjega sloja meščanstva, ki so v tistem času statusno, ne pa finančno nekoliko zniževale ugled mekinjskega samostana. Prihajale so iz naslednjih družin: Harrer, Kolenc, Osterman in Zaendel (Kamnik) ter iz Gradca, Škofje Loke, Ljubljane, z Iga, Ptuja, iz Wolfsberga in Beljaka.¹ Prisotnost koroških plemkinj je posledica sorodstvenih, političnih in gospodarskih vezi s kranjskim plemstvom. Štajerske redovnice so prihajale iz družin, ki so se predvsem zaradi sorodstva z nekaterimi kranjskimi družinami integrirale v družbeno življenje na Kranjskem. Pozneje so se nekatere družine celo preselile na Kranjsko.²

V drugi polovici 14. stoletja so prihajale v mekinjski samostan redovnice, ki so pripadale srednjemu sloju plemstva (Brnik, Blagovica, Hebenstreit, Limberk, Polhov Gradec, Pšata, Vranja Peč), konec 14. stol. pa hčere iz kranjskih povzpetniških in priseljenskih družin: Thurn, Lindek, Paradeiser, Harrer.³

Nato skozi 15. stoletje nastopi »zatišje« stopanja v samostan, vsaj na podlagi arhivskih virov, ki so nam danes na voljo. Tako imamo za 15. stoletje podatke, da sta bili leta 1409 v samostanu Marjeta in Anda Cheller iz Celja, leta 1409 se omenja opatinja Neža Celjska (vendar je vprašanje, če gre za osebo iz rodbine celjskih grofov), leta 1406 se omenja vnukinja Hermana z Otoka, leta 1489 pa neka redovnica iz družine Gallenberg. Konec 14. in v začetku 15. stoletja se omenja (kot opatinja) Elizabeta Hebenstreit, desetletje za tem Ana iz Pšate, v dvajsetih letih 15. stol. Marija Auersperg (Turjaška), nato Barbara Polc (njen brat Peter Polc je bil župnik v Moravčah in gorenjski arhidiakon);⁴ sledi ji Elizabeta von Erbersdorf (Štajerska?), na koncu 15. stoletja pa se omenja še Jera Joštl (Gertrud Jobstl). V drugi polovici 15. stoletja je bilo očitno število mekinjskih redovnic močno razredčeno, saj naj bi spomladi leta 1471 ta samostan oplenili Turki in ti naj bi po nekaterih podatkih redovnice čez Tuhinjsko dolino odpeljali v sužnost. Kljub vsem težavam je samostan obstal in si očitno do začetka 16. stoletja spet opomogel. V tem stoletju so bile opatinje iz uglednih kranjskih plemiških družin: Hartenfels, Lamberg in Sauer. Opatinja Ana Lamberg je bila sestra kranjskih deželnih glavarjev Wolfganga in Jožefa Lamberga.⁵ Z zaporedno izvolitvijo dveh predstavnic družine Sauer, ki je spadala v krog nižjega kranjskega plemstva, še bolj pa z izvolitvijo Suzane Vantuzzi (Gornjegrajske) iz družine notranjskih Obernburgerjev, pa se v mekinjskem samostanu že kaže kriza redovnih poklicev, ki ji je botroval protestantizem. Ta je povzročil, da je v zadnji četrtini 16. stoletja nastopil upad redovnic. Medtem ko so v prejšnjih in poznejših obdobjih v samostanu močno prevladovale redovnice s Kranjske, so

¹ Kos: V primežu pobožnosti, karierizma in samopreskrbe, str. 37.

² Prav tam.

³ Prav tam, str. 40.

⁴ Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Crain*, str. 372.

⁵ Prav tam.

po ugotovitvah v tem času prevladovala redovnice italijansko-furlanskega rodu: bodisi so prišle v samostan neposredno z goriško-gradiškega ozemlja bodisi gre za hčere na Kranjsko priseljenih goriško-gradiških rodbin. Tako je bilo v samostanu leta 1593 samo sedem redovnic, od tega tri z Goriške: Lucija Ursulina, Elizabeta Brachisin, Livia Rizzi; ena, Laura Cornetti, iz Gradiške; tri pa iz Kranjske: Jera Radovič (Radowitzin), Suzana Vantuzzi (Gornjegrajska) in Ana Ambschel.⁶ Tako občutna prevlada redovnic z goriško-furlanskega območja v Mekinjah je bila posledica velikega razmaha protestantizma med kranjskim plemstvom; zato v skladu s protestantskim odklanjanjem redovništva ni čudno, da se je konec 16. stoletja tako malo mladih kranjskih plemkinj odločilo za vstop v samostan. Podobno stanje med plemstvom je bilo tudi na Štajerskem in Koroškem.

Glede redovnic, zlasti pa opatinj v mekinjskem klariškem samostanu, imamo za prvo desetletje 17. stoletja nekoliko nasprotujoče si podatke.

Tako ugotovimo na podlagi virov Nadškofijskega arhiva v Vidmu (Udine), da so leta 1599 bivala v samostanu naslednje redovnice: Laura Coronini (Cornetti), Suzana Vantuzzi (Oberenburg – Gornjegrajska), Livia Rizzi iz Gorice, Marjeta Rökinger, Ana Hren (Chrön) in Elizabeta Walch. Leta 1600 se omenja tudi sestra Smeralda Savorgnan.⁷ Kot izvemo iz poročila arhidiakona Sebastjana Trebuhana oglejskemu patriarhu z dne 7. 3. 1600, je bila tega leta izvoljena za mekinjsko opatinjo Lavra Coronini (Cornetti).⁸ Tudi leta 1603 je bila opatinja Lavra Coronini (Cornetti). Poleg nje so bile v samostanu še: Livija Rizzi, Ana Hren, Sofija Radovitz, Elizabeta Reckhalk, Ana Hornberg, Katarina Kern (Geren) in Maruška Weiss.⁹ Iste redovnice se omenjajo tudi v nekem dopisu na deželne kneza iz leta 1605.¹⁰ Že leta 1600 pa se v pismu, ki je iz Mekinj prišlo k oglejskemu patriarhu, omenja še redovnica Elizabeta Ursulini, ki naj bi imela »veliko revnih prijateljev, ki jim streže, kar je v škodo samostana«.¹¹

Iz poročila o samostanski vizitaciji leta 1627 izvemo, da je bila opatinja Lavra Coronini (poročilo navaja, da je opatinja že 28 let), ostale redovnice so bile: Ana Hren/Chrön (redovnica 18 let) in Elizabeta Rechalch (redovnica 22 let), Ana Hornberg, Katarina Kern (Gerena), Marija Knitl, Ana Marija Oberenburg (Gornji grad pri Ložu na Notranjskem), Hrvatica Suzana Petričević (Petritschewitsch), Eva Oberbogden in Marta Tretartschek.¹²

Naslednje poročilo o mekinjskih redovnicah je iz leta 1636, ko je dne 12. 4. 1636 sedem redovnic po smrti opatinje Lavre Coronini izvolilo za novo opatinjo Ano Hren. Takrat so bile redovnice: Elizabeta Rekhalkh, Ana Horenberg, Marija Knitl, Ana Marija Oberenburg, Marta Trebuhana, Magdalena Coronini in Uršula Andrijan.¹³ Tri leta po izvolitvi Ane Hren (28. 8. 1639) so bile v samostanu že tri novinke: Sidonija Auersperg, Regina Kristina Giasrugk (s Štajerske) in Suzana Prein, ki je že opravila noviciat.¹⁴ Leta 1657 so bile v samostanu poleg opatinje Ane (Hren) še štiri redovnice: Uršula Andrijan (Štajerka), Klara Golijanč (Gulianizin) (Goričanka), Marija Kraljnik (Kralnikin) in Ana Pregl.¹⁵

Število redovnic v Mekinjah je močno naraslo v 60. in 70. letih 17. stoletja, zato je bilo povečanje samostanskih prostorskih kapacitet nujno. Stara samostanska zgradba je premogla dovolj prostora le za približno deset redovnic. Po poročilu nekaterih virov pa je bila tudi že v zelo slabem stanju. Verjetno je k po-

⁶ Gruden: Suzana Gornjegrajska, str. 50–52.

⁷ IT AACU, fasc. I, str. 180, 181.

⁸ Prav tam, str. 170.

⁹ SI NŠAL, ŠAL I., šk. 22/13.

¹⁰ SI NŠAL, ŠAL, Spisi I., fasc. 23/3.

¹¹ SI AACU, n. v., str. 177, 179.

¹² VA ASV, Visitationes no. 59, str. 38.

¹³ IT AACU, fasc. I, str. 182.

¹⁴ IT AACU, fasc. I str. 184.

¹⁵ SI NŠAL, KAL I, fasc. 28.

večanju števila redovnic pripomoglo tudi ponovno odprtje oz. povečanje zmogljivosti vzgojne ustanove za kranjska plemiška dekleta (laične gojenke) v letu 1666. Tako so leta 1682 pod Goričanko – opatinjo Klaro Golijanič (Golianiz) začeli temeljito obnavljati samostan. Golijaničeva je svojo službo opatinje opravila več kot zadovoljivo, saj se je med njenim opatovanjem pomiril spor samostana z dednimi odvetniki Gallenbergi glede dednega odvetništva, tri leta pred smrtjo pa je začela tudi temeljito prenovo samostanske zgradbe, ki je bila že v slabem stanju in močno razmajana.

Maja leta 1685, ko je bila za novo opatinjo izvoljena Terezija Haller, je bilo v samostanu vključno z opatinjo 18 redovnic: Marija Kraljnik, Genovefa Raumschüssel, Ana Pregl, Elizabeta Valvasor, Regina Partner, Ludvika Gall, Rozalija Bruckenfeld, Marijana Beneglia (Weneglin), Katarina Attems, Klara Witzenstein, Peregrina Kascheinagerin, Frančiška Gallenfels, Cecilija Schunditz, Beatrika Thurn, Doroteja Gallenberg, Matilda Paradeiser in Marija Neža Siberau.¹⁶ Čez štiri leta (31. 3. 1689) se je število redovnic povečalo še za dve, saj se poleg pravkar omenjenih v virih omenjata še Terezija Flachenfeld in Marija Antonija Burkher; poleg teh pa so bile v samostanu v tem času še najmanj tri novinke.¹⁷ Tega leta je bila za opatinjo izvoljena Katarina Attems, ki je vodila samostan 17 let. V prvih letih njenega mandata so v samostanu končali obnovitvena dela, zadnja leta svojega mandata pa je popolnoma posvetila obnovi, zlasti povečanju samostanske cerkve.

Leta 1704 je bilo v samostanu kar 25 redovnic. Med njimi so bile hčere iz najpomembnejših kranjskih plemiških rodbin: Valvasor, Gall, Gallenberg, Thurn, Paradeiser, Gallenfels, Raumschüssel, Haller, Attems itd.¹⁸ Na osnovi arhivskih virov lahko ugotovimo, da je v drugi polovici 17. stol. v samostan stopilo okoli 20 redovnic, kar je za okoli 5 več kot v prvi polovici 17. stoletja. Med letoma 1700 in 1750 pa je v mekinjski samostan stopilo 30 redovnic; ta trend se je z nezmanjšano močjo nadaljeval tudi med letoma 1750 in 1782, ko je bilo v 32 letih sprejetih 13 novih redovnic. Če od tega odštejemo umrle redovnice, se je število redovnic v samostanu sredi 18. stoletja gibalo povprečno nekaj nad 20.

Glede krajevnega oz. deželnega izvora redovnic ugotovimo, da so v Mekinjah v 17. in 18. stoletju močno prevladovale Kranjice, v prvi polovici 17. stoletja je bilo tudi precej Goričank (Coronini, Golianič, Rizzi); izjemoma je v Mekinje stopila kaka Štajerka (Gaisrukh, Andrijan /Šmartno ob Paki/) ali Hrvatica (Petričević (Petritschewitsch) /17. stol./; Ilijašič (Iliaschitsch) /18. stol./).

Če si ogledamo stanovsko strukturo mekinjskih redovnic, lahko ugotovimo, da so v samostan skoraj brez izjeme stopale le plemkinje in da se samostan povsem upravičeno imenuje »*adeliche Stifft*«. V njem so bile v 17. in 18. stoletju zastopane vse tri oz. štiri »podskupine« kranjskega plemstva.¹⁹ Tako lahko v tem času zasledimo pripadnice t. i. »starih« kranjskih plemiških rodbin, katerih obstoj je na Kranjskem izpričan že pred 15. stoletjem: Gallenberg, Auersperg, Apfaltrer in Lichtenberg; prav tako so bile zastopane predstavnice t. i. »novih« družin, ki so na Kranjsko prišle v 14. in 15. stoletju: Paradeiser, Rauber. Med novjšimi rodbinami, ki so plemstvo dosegle v začetku 16. stoletja, pa zasledimo predstavnice družine Rasp, Thurn, Raumschüssel, Valvasor, Burgstall. Številne pa so bile predstavnice plemstva, ki se je na Kranjskem uveljavilo po izgonu domačega protestantskega plemstva v prvi polovici 17. stol. in katerih izvor je v precejšnji meri iskati v severni Italiji, pa tudi s Hrvaške oz. Ogrske: Posarelli, Bartalotti, Buseth, Tauferer, Golianiz in Batthyani. Številne redovnice so izhajale iz manj pomembnih plemiških rodbin, ki so obogatele in dosegle plemstvo v

¹⁶ IT AACU, fasc. I, str. 194.

¹⁷ IT AACU, fasc. I, str. 196.

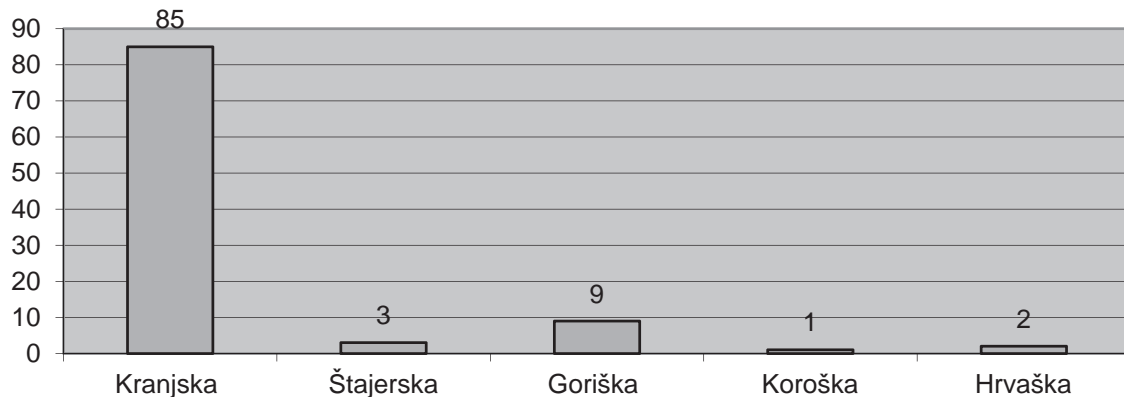
¹⁸ Koblar: *Drobtinice iz furlanskih arhivov*, str. 66, 67.

¹⁹ Glej Žvanut: *Od viteza do gospoda (Kranjsko plemstvo v preobrazbi)*, str. 21, 22.

18. stoletju predvsem kot uspešni trgovci oz. obrtniki, drugače pa so pripadali višjemu oz. bogatejšemu sloju meščanstva ali izobraženstva: Thoman, Weber, Wuth in Richard.

Deželna pripadnost mekinjskih klaris v 17. in 18. stoletju

(v prikazu so zajete redovnice, pri katerih se da ugotoviti krajevni izvor)

Klarise v Škofji Loki

Glede škofjeloškega samostana klaris, ki je bil ustanovljen 30. januarja 1358, je treba najprej povedati, da je bil namenjen predvsem meščankam in zato ni bilo v njem toliko plemkinj kot v mekinjskem. Glede ozemlja, s katerega so prihajale redovnice, lahko rečemo, da so v začetku njegovega obstoja prihajale predvsem iz okolice Škofje Loke in z Gorenjske, konec 16. stoletja tudi z Goriške, v 17. in 18. stoletju pa iz srednje Evrope, od Bavarske in Češke na severu do Hrvaške na jugu.

Prva škofjeloška opatinja je bila rodna sestra ustanovitelja tega samostana Otokarja Blagoviškega (von Glogowitz), Gizela. Preden je odšla v samostan je bila žena nekega ljubljanskega gostilničarja Nikolaja, s katerim sta sklenila zapustiti svetni stan in oditi v redovni stan. Nikolaj naj bi šel v kartuzijanski samostan Bistra pri Vrhniki, kjer je postal tudi prior tega samostana, Gizela pa je skupaj s hčero Elizabeto stopila v novoustanovljeni škofjeloški klariški samostan. Nato okoli sto let nimamo podatkov o sestrah in opatinjah, šele leta 1474 se omenja kot opatinja Elizabeta Šink, dvajset let pozneje, leta 1496, neka sestra Katarina, leta 1538 pa Marta Vilhar (Fuelicherin). Valvasor v knjigi *Slava vojvodine Kranjske* poroča, da naj bi bilo pred nastopom protestantizma v samostanu okoli 50 redovnic, nato pa je število zelo upadlo. Sredi 16. stoletja se omenja Konigunda Siegersdorf, leta 1583 Maruša Maj, leta 1594 pa Uršula Gasser, ki ji je oglejski patriarh zaupal nalogo, da samostan duhovno prenovi, češ da je postal preveč posvetnjaški. Vendar je bila že leta 1599 odstavljena. Ne njeno mesto je bila leta 1603 imenovana Klara Rizzi, ki je bila odstavljena leta 1627.

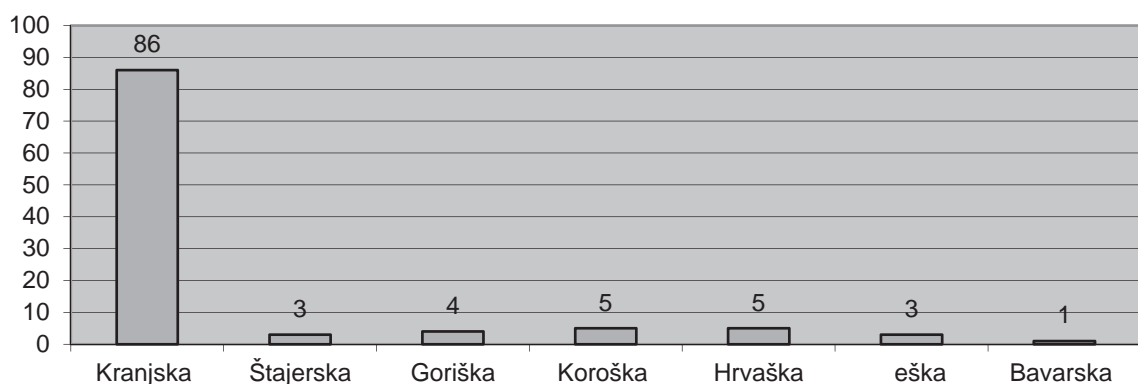
Samostanska kronika, ki so jo začeli pisati šele leta 1683 (na osnovi spomina najstarejših redovnic), poroča, da naj pred letom 1633 v klariškem samostanu v Škofji Loki ne bi bile več kot štiri redovnice. To so bile: Klara Rizi, Livia Vinturina iz Krmina (von Cormons), Ana Stabil iz Gorice, Barbara Gulder. Le te so bile koristne. Poleg njih je bila v samostanu še ena sestra laikinja (Beischwester) z imenom Marjeta.

Število redovnic je začelo naraščati šele v tridesetih letih 17. stoletja, ko je samostansko vodstvo prevzela Hrvatica, opatinja Suzana Petričević (Petritschwitsch), ki je tudi prišla iz mekinjskega samostana. V času svojega opatovanja je sprejela kar 8 novink, od tega šest do leta 1640. Med njimi je bila tudi poznejša prva opatinja novoustanovljenega ljubljanskega samostana, Marija

Lukančič (Lukantschitsch). Podoben trend se je nadaljeval tudi v naslednjih desetletjih, saj je bilo povprečno vsako desetletje po osem vstopov novink; tako npr. leta 1673 v škofjeloškem samostanu naštejemo kar 18 redovnic.²⁰ Največji priliv novih redovnic v samostan pa je bil v času Hrvatice, opatinje Marije Petričević, saj je sprejela kar 22 novink, od tega enajst samo v desetletju od 1720 do 1730.

Glede stanovske pripadnosti škofjeloških klaris ugotovimo, da je v obravnavanem času, tj. v 17. in 18. stoletju, približno tretjina škofjeloških klaris izvirala iz plemiških rodbin, dve tretjini pa iz meščanskih. Največji »naval« plemkinj je bil konec 17. in v začetku 18. stoletja, medtem ko se v drugi polovici 18. stol. nekoliko zmanjša. Od plemkinj najdemo v škofjeloškem samostanu predstavnice zelo uglednih kranjskih plemiških rodbin, kot npr.: Barbo, Moscon, Rauber, Rasp, Hohenwart, Siberau, Lichtenberg, Apfalter, Lazarini; torej predstavnice družin iz vseh treh »podskupin« kranjskega plemstva. Pogrešamo pa npr. predstavnice najstarejših kranjskih plemiških družin, kot npr. Gall, Auersperg in Gallenberg; slednje so bile očitno vezane izključno na Mekinje. Zato pa v Škofji Loki ne manjkajo redovnice iz najvišjega sloja meščanstva na Kranjskem, kot npr.: iz ljubljanskih družin: Fidel, Hauenstein, Pelko, Schuber, Plavec, Košir (Koschir), Reschen; kranjskih: Adelman, Nagodič (Nahoditsch); škofjeloških: Lukančič (Lukantschitsch), Fürenpfeil, Dolenc, Jugovič (Jugowitz), Feichtinger, Križaj (Krischai), Luzner. S tem pa že preidemo na krajevni izvor škofjeloških klaris: večinoma so izhajale s Kranjske, zlasti iz mest Ljubljana, Škofja Loka in Kranj, čeprav zasledimo tudi predstavnice družin iz okolice Kamnika in Radovljice. Zlasti v 17. stoletju zasledimo tudi predstavnice s Koroške, zlasti iz mest Beljak in Celovec (Ramser, Gaionzel, Knorr); eno redovnico (Lampritzheim) tudi iz bavarskega Münchna (ki pa je po vsej verjetnosti kot hči škofjeloškega freisinškega upravitelja vsaj nekaj let pred tem že živela v Škofji Loki), v drugi polovici 18. stoletja pa zasledimo celo tri redovnice s Češkega; sprejete so bile zaradi tega, ker so imele pevsko in glasbeno izobrazbo.²¹ Dvema, Ani Mariji Jožefi Elizabeti Hochmuth in Mariji Tereziji Frantz (obe vstopili 12. 9. 1762), celo ni bilo treba v samostan prinesiti dote, v zameno za to ugodnost pa sta morali v samostanu, dokler so jima dopuščale moči, skrbeti za petje.²² Približno enako kot v Mekinjah so bile v Škofji Loki prisotne tudi Hrvatice, ki pa so v Škofji Loki dosegle veliko pomembnejše položaje v samostanski hierarhiji kot v Mekinjah. Prisotne so bile zlasti predstavnice družine Petričević iz Stubice v Hrvaškem Zagorju.

Deželna pripadnost škofjeloških klaris v 17. in 18. stoletju

²⁰ IT AACU, 2. fasc., str. 374.

²¹ SI AUŠ, Kronike, »Kronika 1683–1860: Klarise in uršulinke«, str. 81, 82.

²² Prav tam.

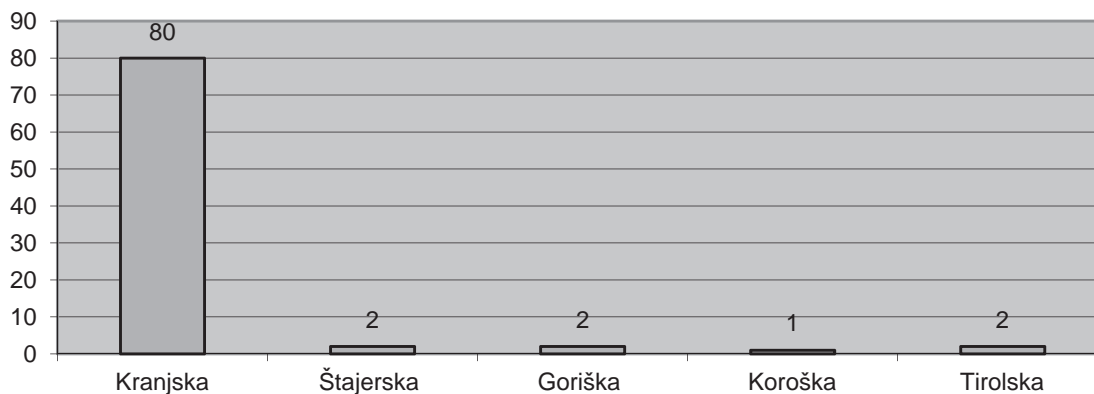
Klarise v Ljubljani

V najmlajšem izmed treh kranjskih klariških samostanov – ljubljanskem, ki je bil ustanovljen v začetku druge polovice 17. stoletja, pa nam je izvor tamkajšnjih redovnic že od samega začetka obstoja samostana dosti bolj znan. Prve redovnice, ki so prišle leta 1657 v novoustanovljeni ljubljanski samostan, so bile štiri škofjeloške klarise: Marija Lukančič, Uršula Herzog, Terezija Štih (Korošica) in Ivana Raumschüssel.

V ljubljanski samostan so prve novinke stopile že leta 1660, bilo jih je kar 6, od tega pet iz Ljubljane in ena iz Škofje Loke. V 125-letnem obstoju ljubljanskega samostana je vanj stopilo 95 redovnic. Približno dve tretjini teh so predstavljale meščanke in tretjino plemkinje. Plemkinje so močno prevladale predvsem v drugi polovici 18. stoletja, prej pa so močno »vodile« meščanke. Od plemkinj najdemo v ljubljanskem samostanu tako predstavnice najstarejših kranjskih plemiških rodbin (Gall, Auersperg, Brabo, Lichtenberg, Rasp) kot tudi mlajših (Taufere, Posarelli, Dinzl). Redovnice v Ljubljani so izvirale večinoma iz Ljubljane (pribl. 45 %), veliko pa tudi iz Škofje Loke.²³

Glede deželne pripadnosti so v veliki večini prevladovale Kranjice, dve sta bili celo s Tirolske (rodni sestri Cecilija in Neža Laier iz Innsbrucka), dve s Koroške, dve z Goriške in ena z Zgornje Štajerske.²⁴ Zanimivo je, da ni v ljubljanski samostan v vseh 125 letih obstoja stopila niti ena Hrvatica.

Deželna pripadnost ljubljanskih klaris v 17. in 18. stoletju
(v prikazu so zajete redovnice, pri katerih se da ugotoviti krajevni izvor)

Etnično-jezikovna pripadnost klaris na kranjskem

Pri opisu geografskih povezovanj redovnic v srednjeevropskem prostoru, je treba izpostaviti tudi vprašanje njihove medsebojne jezikovne komunikacije oz. sporazumevalnega jezika. Pri tem je bila vsekakor nemškemu jeziku dodeljena vloga »lingua franca«, kljub temu pa ni zanemarljiva tudi uporaba slovenščine. Pri ugotavljanju etnično-jezikovne pripadnosti klaris je treba opozoriti, da v obdobju 17. in 18. stoletja o nacionalni zavesti v modernem smislu oz. njenem razumevanju iz druge polovice 19. in prve pol. 20. stoletja še zdaleč ne moremo govoriti. V tem obdobju je bila deželna pripadnost edini faktor diferenciacije med »domačimi« in »tujimi« redovnicami.

Če že skušamo klarise s Kranjske nekako nacionalno »klasificirati« na osnovi jezikovne pripadnosti, trčimo nadalje na podobno težavo kot raziskovalci kranjskega plemstva in meščanstva: da je namreč nemogoče »nacionalno«

²³ SI, NAŠL, KAL I., š.k. 28; glej tudi Hančič: *Klarise na Kranjskem*, str. 73–78.

²⁴ Prav tam.

pripadnost neke osebe določiti po »slovenskosti«, »nemškosti« ali »italijansko-sti« njenega priimka in po aktivnem ali pasivnem znanju posameznega jezika. Slednje je tudi veliko težje ugotavljati, saj so ohranjeni pisni viri skoraj izključno nemški, kar pa nas tudi ne sme zavesti, da bi zgolj na podlagi tega sklepali o jezikovni in narodni pripadnosti posameznika oz. pisca besedila.

Razširjenost uporabe slovenskega jezika v mekinjskem samostanu je bila v začetku 17. stoletja kar močna. Leta 1627 vizitator Ceasere Nardi namreč poroča, da je imel prvi in drugi dan vizitacije spodbujevalni govor za redovnice v slovenskem jeziku (*lingua sclavonica*).²⁵ Vir nam žal ne omenja, kaj je bil vzrok uporabe slovenščine; vsekakor pa so morali tako vizitator kot redovnice dobro obvladovati slovenski jezik, da so se lahko v njem sporazumeli o tako pomembnih zadevah. Če sklepamo po priimkih takratnih mekinjskih redovnic, namreč ugotovimo, da od devetih le dva priimka zvenita slovensko, pet nemško in dva italijansko.

Zanimive so odredbe ljubljanskega škofa Buchheima ob prvi vizitaciji ljubljanskega samostana klaris (kjer so takratne redovnice izhajale v glavnem iz ljubljanskih in škofjeloških družin) leta 1660, ki je za enega od pogojev za vstop v samostan določil tudi znanje nemškega jezika, in sicer zato, »ker so bile vse domače (tj. samostanske) pridige, branje ob obedih in duhovne knjige v nemškem jeziku in da zato ne bi bilo potrebno kake osebe zaradi neznanja nemščine oprostiti branja ob jedi ali jo izvzeti od sadov in milosti hišne pridige«.²⁶ To jasno priča o tem, da znanje nemščine v Ljubljani sredi 17. stoletja ni bilo tako samoumevno in da so redovnice raje uporabljale slovenščino. Da je bila slovenščina v tistem času v ljubljanskem klariškem samostanu kar precej prisotna, priča tudi ohranjeni zapis teksta v slovenščini iz leta 1666 o ponovnem imenovanju Marije Lukančič za opatinjo tega samostana s strani tedanjega ljubljanskega škofa Jožefa Rabbata.²⁷

Precej bolj razširjeno med redovnicami je bilo znanje nemščine v 18. stoletju, in to tako med meščankami kot plemkinjami, saj se po določbah mekinjskih in škofjeloških konstitucij znanje nemščine posebej ne omenja kot pogoj za vstop v samostan; pogoj je bilo le (pasivno) znanje latinščine, ker tako v Mečinjah kot Škofji Loki ni mogla biti v samostan sprejeta novinka, ki ne bi znala toliko dobro brati latinsko, da bi zadovoljivo brala oz. molila božje opravilo ali oficij (ki je bil latinski).²⁸ Tudi v poglavju o samostanskih gojenkah si v obeh konstitucijah molitev v nemškem jeziku pred obedom samostanskih gojenk lahko razlagamo v smislu »molitve v ljudskem jeziku«, v nasprotju z »učeno« latinščino. Da so uporabljali nemščino tudi pri raznih uradnih dejanjih oz. pravnih obličnostih, dokazujeta tudi ohranjena ceremoniala mekinjskih in škofjeloških klaris iz srede 18. stoletja, saj je v sicer v celoti pisanem latinskem obredniku v nemščini napisano bistvo vsake redovne zaobljube: izrek svobodne volje postati redovnica dotičnega samostana.

Tudi knjige, ki so jih hranili v samostanskih knjižnicah,²⁹ so bile v veliki večini pisane v nemškem jeziku, nekaj je bilo tudi latinskih in italijanskih.³⁰ Slovenske knjige ni bilo, vsaj na podlagi tistega dela popisa, ki je detajlno naveden, nobene.

Sicer pa vsebuje pomembne podatke glede rabe jezika, v katerem so potekale pridige ob redovnih preobledah in zaobljubah redovnic v škofjeloškem samostanu v 17. in 18. stoletju, Kronika škofjeloških klaris.³¹ Od 64 v tej kroniki omenjenih primerov rabe jezika v pridigah ob slovesnosti redovne preobleke

²⁵ VA ASV, Visitaciones no. 59, str. 38.

²⁶ SI AS 1073, KKL, 43, 43.

²⁷ SI NAŠL, KAL I., šk. 28, mikrofilmski posnetek št. 173.

²⁸ SI NŠAL, ŽA, KKM, str. 13; SI AUŠ, KKŠ, str. 13.

²⁹ Popis knjig iz samostanskih knjižnic se je ohranil za samostana v Škofji Loki in Ljubljani.

³⁰ SI AS 712, šk. 1, str. 62–72.

³¹ SI AUŠ, KKŠ.

jih je 32 potekalo v slovenskem jeziku (*kraingerische Sprach*), 32 pa v nemškem (*teitsche Sprach*); od 41 omenjenih primerov rabe jezika v pridigah ob slovesnosti redovne zaobljube pa je bilo kar 29 slovenskih in samo 12 nemških pridig. Pri tem je zanimivo dejstvo, da je bil izbor slovenske oz. nemške pridige v glavnem neodvisen od slovenskosti oz. nemškosti priimka redovnice, za katero se je opravljala slovesnost. Vendar velja na tem mestu opozoriti, da število pridig bodisi v slovenskem bodisi v nemškem jeziku nikakor ne odraža razmerja med slovensko in nemško govorečimi redovnicami v samostanu, ampak služi v večji meri za ugotavljanje razširjenosti rabe enega ali drugega jezika v cerkvi na škofjeloškem območju.

Podoben problem kot pri klarisah s Kranjskega naletimo tudi pri določanju narodnosti treh škofjeloških klaris, ki so prišle s Češkega. Za njih ne samo po priimku, ampak tudi po krajevni izvoru lahko zanesljivo trdimo, da so bile nemške narodnosti, saj so izhajale iz večinoma nemškokgovorečih Sudetov (okolica Plzna in Karlovih Varov), ni pa izključeno da so poleg nemščine znale tudi češko in da se med bivanjem na slovenskem ozemlju niso naučile tudi slovensko.

Na koncu obravnavane teme velja omeniti še nekaj dodatnih dokumentov, ki pričajo o pomenu samostanov klaris pri nastanku zapisov v (stari) slovenščini, ki pa so bili bolj kot »notranji samostanski rabi« namenjeni samostanski okolici, ki je bila brez dvoma slovenska. Tako so se v okviru latinsko pisanega obrednika (ceremoniala) o poteku redovne zaobljube redovniške kandidatke ohranili tudi štirje v slovenščini pisani obrazci oz. besedila izobčenja iz ljubljanskega (triije) in mekinjskega (eden) klariškega samostana, ki kličejo prekletstvo nad tistega, ki bi pravkar sprejeto redovnico odtegnil od njenih redovnih zaobljub. Ljubljanski obrazci izvirajo iz 60. let 17. stoletja, mekinjski pa iz srede 18. stoletja.³²

Če želimo torej napraviti zaključek o jezikovnem znanju klaris na Kranjskem v 17. in 18. stoletju na podlagi pregledanih arhivskih virov, lahko rečemo, da so pri pisanju uporabljale nemščino, vsekakor pa je večina od njih bolj ali manj obvladala slovenščino, ki so se je zagotovo naučile doma (in ne šele v samostanu) ter da je bilo znanje slovenščine med redovnicami boljše v 17. stoletju kot 18.

Izvor t. i. »Mekinjske božične zibelke« je verjetno povezan z vplivom redovnic iz nemških dežel, praški voščeni Jezušček v Škofji Loki pa od redovnic s Češke

Za konec bi še nekoliko podrobneje predstavil izsledke raziskav oz. ugotavljanja izvora enega od najpomembnejših do danes ohranjenih eventualno klariških predmetov, pomembnega zlasti za slovensko umetnostno zgodovino in etnologijo: t. i. »mekinjske božične zibelke«, ki brez dvoma kaže na vpliv redovnic, ki so iz nemških in čeških dežel prihajale na Kranjsko.

Dr. Niko Kuret se v članku *Mekinjska božična zibelka*, objavljenem v *Zvezku za umetnostno zgodovino (ZUZ)* leta 1959, posveča ugotavljanju izvora, namena in pomena lesene zibelke z voščnim detetom Jezusom, ki je iz starološke Strahlove graščine kot del njegove zapuščine prispel v letih pred drugo svetovno vojno v Slovenski etnografski muzej. Glede izvora zibelke avtor ugotavlja, da zibelka ne izhaja iz Velesovega, kot so na podlagi napačnega prevoda oz. zamenjave nemškega imena Mekinje (Münkendorf) za Velesovo (Michelstätten) v prevzemnem seznamu sklepali do tedaj, ampak da izvira iz Mekinj. Svojo tezo je podkrepil tudi z zagotovilom nekaterih Strahlovih znancev, da so Strahlovi dobili zibelko v Kamniku »z ustnim izročilom, da je zibelka iz Mekinj«.³³

³² Golec: Iz zgodovine pisarniške slovenščine v prvi polovici 18. stoletja, str. 100–104.

³³ Kuret: *Mekinjska božična zibelka*, str. 531–541.

Vendar nam opravljene raziskave za potrebe disertacije niso potrdile teh domnev.

Najprej je bilo treba pregledati inventarje ob razpustitvi za vse tri klariške samostane in še za velesovski samostan dominikank. Niti v enem ni najti ničesar, kar bi neposredno dokazovalo obstoj zibelke. Ohranil se je celo zapišnik z licitacije nekaterih samostanskih predmetov razpuščenih samostanov s Kranjskega v letu 1783, vendar tudi tam ni najti nobene sledi ne o zibelki ne o voščnem detetu Jezusu.³⁴ Tako lahko popolnoma izključimo možnost, da bi zibelka prišla v Kamnik bodisi iz Mekinj bodisi iz katerega koli od omenjenih samostanov preko licitacije oz. nakupa na dražbi. Edino, kar lahko na podlagi neobstoja zibelke v samostanskih inventarjih ugotovimo, je dejstvo, da zibelka verjetno ni služila javnemu obrednemu zibanju deteta Jezusa v božičnem času v eni od samostanskih cerkva (kar eno od mogočih razlag namena zibelke omenja dr. Kuret), pač pa je šlo za »zasebno« pobožnost redovnic. Tako so ob razpustitvi vladni komisarji morda šteli zibelko podobno kot razne molitvenike in podobice za »osebno stvar« redovnic, zato je niso vnesli v popis samostanskih predmetov.

Edini podatek, ki na osnovi inventarjev posredno nekako nakazuje obstoj božične zibelke, zasledimo v razpustitvenem popisu ljubljanskega samostana, kjer se v rubriki »*slike, bakrorezi in kipi*« omenjata dva oblečena voščena kipca deteta Jezusa (zwei angekleyd Waxene Kindeln).³⁵ Nikjer v inventarju pa se ne omenja lesena zibelka, zato se takoj poraja vprašanje, ali lahko ta voščena kipca povežemo z zibelko.

Na drugi strani obstaja veliko večja verjetnost, da bi božična zibelka prišla v Kamnik iz Ljubljane ali Škofje Loke kot iz bližnjih Mekinj, saj so vse mekinjske klarise odšle po razpustitvi samostana v Velesovo, kar nekaj sekulariziranih ljubljanskih in škofjeloških klaris, vključno z zadnjima samostanskima opatinjama, pa je leta 1782 prišlo v Kamnik živeti v različne meščanske hiše. Tako je mogoče, da je kakšna ljubljanska ali škofjeloška klarisa prinesla s seboj za osebno pobožnost tudi omenjeno zibelko: po njeni smrti pa so pač mlajše generacije lastnikov dotične hiše zaradi bližine Mekinj menile, da je zibelka iz Mekinj in ne iz 20 km oddaljenih Ljubljane ali Loke. Veliko večja verjetnost, da je zibelka iz Mekinj, bi namreč bila, če bi jo Strahlovi dobili v Velesovem, saj so se ravno tam ohranili tudi konstitucije in ceremonial mekinjskih klaris (kar so pozneje po prevzemu v (N)ŠALj sicer pomotoma pripisali velesovskim dominikankam).

Da gre izvor zibelke iskati v omenjenih samostanih, dokazuje tudi dejstvo, da je bila izhodišče obrednega zibanja salzburška cerkvena provinca in da se je razširilo obredno zibanje zlasti na Bavarskem in Tirolskem: ravno s tega območja pa je prišlo v škofjeloški in ljubljanski samostan kar nekaj deklet (ki so morda ta običaj prinesle s seboj na Kranjsko), medtem ko je mekinjski samostan v drugi polovici 17. in v 18. stoletju ostajal »rezerviran« bolj ali manj za dekleta s Kranjskega (zasledimo morda le še kakšno Štajerko, nikakor pa ne Bavark ali Tirolk kot v Škofji Loki ali Ljubljani). Tako samostan Mekinje kot mogoč izvor zibelke odpade. Ob tem naj omenimo, da se je v samostanu v Škofji Loki ohranil tudi praški Jezušček, ki je bil izdelan po vsej verjetnosti v Pragi v drugi polovici 18. stoletja. Ta kipec naj bi v škofjeloški samostanski cerkvi častili že od leta 1769 dalje,³⁶ torej iz obdobja, ko so v samostan stopila tri dekleta s Češke.

S tem pa vprašanja o izvoru zibelke še zdaleč ni konec; zaradi povsem naključnega odkritja nekega podatka v ceremonialu velesovskih dominikank se namreč poraja vprašanje, če morda zibelka vendarle pripada velesovskim dominikankam. V obrazcu obreda ob slovesnosti redovne preobleke v omenjenem samostanu namreč piše, da dekle – redovna kandidatka na začetku obreda pri-

³⁴ SI AS 7, šk. 246.

³⁵ SI AS 712, šk 1, str. 28.

³⁶ Polajnar Frelih: *Jesulus Pragensis*.

stopi skozi samostansko cerkev k oltarju, držeč v rokah *dete Jezusa (Jesu Kindel)* ali križ (*crucifix*).³⁷ Verjetno je mišljena voščena lutka, ki predstavlja dete Jezusa (o zibelki pa spet ni nikjer govora). Vendar bi bilo v tem primeru spet verjetneje, da bi Strahlovi zibelko dobili od župnijskega urada Velesovo, kakor da bi zibelka najprej priromala v Kamnik in od tam v Škofjo Loko. Tudi vse dominikanke so namreč po razpustitvi še naprej živele v Velesovem, celo v isti samostanski stavbi kot dotlej. Da bi dete Jezusa uporabljale pri svojih obredih oz. največjih redovnih slovesnostih, kot so redovna preobleka, redovne zaobljube ali umestitev opatinje, katere od kranjskih klaris, pa lahko na podlagi temeljitega pregleda ohranjenih klariških samostanskih ceremonialov in konstitucij popolnoma izključimo.

Tako glede na povedano sklepam, da je verjetnost izvora zibelke v naslednjem vrstnem redu: 1. Ljubljana, 2. Škofja Loka, 3. Velesovo in šele na 4., zanjem, mestu Mekinje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

- ◊ AS 7, *Deželno glavarstvo za Kranjsko, Ecclesiastica, škatle: 220, 221, 235, 236, 237, 241, 246.*
- ◊ AS 712, *Samostan klaris v Ljubljani (1632–1782).*
- ◊ AS 1073, Zbirka rokopisov I 20 r: Konstitucije in pravila klaris v Ljubljani (okrajšava v opombah: KKL)

AUŠ – Arhiv uršulinskega samostana Sv. Duh pri Škofji Loki

- ◊ AUŠ, Redovne zadeve, *Ceremonial škofjeloških klaris in uršulink (1771).*
- ◊ AUŠ, Kronike, »*Kronika 1683–1860: Klarise in uršulinke*«. (okrajšava v opombah KKŠ)

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Župnijski arhivi (ŽA): Razne knjige župnij:

- ◊ Constitutiones und Satzungen des jungfräulichen closters st. Clarae zu Münden – Konstitucije klaris v Mekinjah (okrajšava v opombah: KKM)

ŠAL I:

- ◊ *Vizitacije* (vizitacije ljubljanskega samostana klaris 1684, 1691, 1694, 1721, 1729, 1741, 1774), fasc. 21, *Klarise v Mekinjah*, fasc. 22.

KAL

- ◊ *Spisi, ki se nanašajo na samostane v Mekinjah, Škofji Loki (1604–1630) in Ljubljani (1721)*, fasc. 28, 29, 30.

AACU – Nadškofijski arhiv v Vidmu – Archivio Arcivescovile di Udine

- ◊ A parte Imperii, Carniola Superiore, »*Clarisse a Minkendorf e Locopoli*«, fasc. I, II.

ASV – Vatikanski arhiv – Archivio Segreto Vaticano

- ◊ *Visitationes*, no. 59, *Acta Visitationis Provinciae Styriae et Carniolae*, 1627.

³⁷ SI NŠAL, Kal I, fasc. 28.

LITERATURA

Golec, Boris: Iz zgodovine pisarniške slovenščine v prvi polovici 18. stoletja. V: *Arhivi* (2001), št. 1, str. 87–108.

Gruden, Josip: Suzana Gornjegrajska. V: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, let. XVI (1906), let. XIX (1909).

Hančič, Damjan: *Klarise na Kranjskem*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2005.

Koblar, Anton: Drobtinice iz furlanskih arhivov. V: *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* (1891, 1892, 1893).

Kos, Dušan: V primežu pobožnosti, karierizma in samopreskrbe. V: *Zgodovinski časopis* (1996), str. 21–46.

Kuret, Niko: Mekinjska božična zibelka. V: *Zvezek za umetnostno zgodovino*, let. V/VI (1959), str. 531–541.

Polajnar Frelih, Nataša in dr.: *Jesulus Pragensis: Praški Jezušček in druge voščene figure v Slovenskem verskem muzeju*, Ivančna Gorica: Slovenski verski muzej, 2005.

Valvasor, Johann Weikhard: *Die Ehre des Herzogthumbs Crain*. Knjiga XI., Laybach 1689.

Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda (Kranjsko plemstvo v preobrazbi)*, Ljubljana: Viharnik – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

SUMMARY

CENTRAL EUROPE MINOR – NUNS AT THE MONASTERIES OF POOR CLARES IN CARNIOLA

In the past, six Poor Clare monasteries were operating on Slovenian national territory: Mekinje pri Kamniku, 1300-1782; Koper, 1300-1806; Št. Vid ob Glini na Koroškem, 1321-1554; Škofja Loka, 1358-1782; Gorizia, 1653-1782, and Ljubljana, 1657-1782. Joining a monastery was in the past conditional on several facts (traditional connections, personal contacts, private assets bequeathed by deceased nun-relative with lifelong amenities, and financial abilities of a family and their thirst for education). The article focuses on geographical origin of nuns who were active in the three Poor Clare monasteries in the former Carniola: Mekinje, Škofja Loka, and Ljubljana. These monasteries housed nuns from Carniola as well as newcomers from neighbouring lands or more far-away lands of central Europe. These newcomers contributed very significantly and versatilely to the secular as well as the spiritual life of Poor Clare monasteries in Carniola, especially in the 17th and 18th centuries. The conclusion of the article presents results of identifying the origin of the most important object, preserved to the present day, which supposedly belonged to the Poor Clares and is of particular importance to Slovenian art history and ethnology: the so-called Christmas crib of Mekinje, clearly showing the influence of nuns who came from German and Czech lands to Carniola. Poor Clares in Ljubljana and Škofja Loka also worshipped the wax-coated infant Jesus of Prague which reflects the influence of the Czech nuns.